Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT VA FUQAROLIK QONUNCHILIGIDA JABRLANUVCHINING HUQUQIY MAQOMI: QIYOSIY TAHLIL

Anvarov Demirali Taxir o’g’li
Toshkent davlat yuridik universiteti
«Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik»
fakulteti 3-bosqich talabasi
e-mail: anvarovdemirali@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21610035

Annotatsiya. Maqolada O’zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual va fuqarolik (fuqarolik-protsessual) qonunchiligida “jabrlanuvchi” tushunchasining huquqiy tabiati, uning ikki soha o’rtasidagi tub farqlari va institutsional uzilishlari tahlil qilinadi. Muallif jinoyat protsessidagi jabrlanuvchi maqomi bilan fuqarolik protsessidagi da’vogar maqomi o’rtasidagi nomutanosiblikni — xususan, fuqarolik qonunchiligida “jabrlanuvchi” atamasining mustaqil protsessual tushuncha sifatida mavjud emasligini — birinchi marta tizimli tarzda ko’rsatib beradi. G’.A. Abdumajidov, B.A. Saidov, M.X. Rustamboyev, G’.Z. To’laganova kabi o’zbek huquqshunoslarining ilmiy qarashlari tahlil qilinib, ularga qarama-qarshi xalqaro va rossiyalik protsessualistlarning pozitsiyalari bilan qiyoslanadi. “Dok-1 Maks” jinoyat ishi misolida jabrlanuvchiga hukm bilan tan olingan tovon to’lash huquqi bilan uning amalda ijro etilishi o’rtasidagi uchuvdek jarlik ko’rsatib beriladi. Muallif tomonidan yagona, tarmoqlararo jabrlanuvchi maqomi kontseptsiyasi va davlat kompensatsiya jamg’armasi modeli taklif etiladi.
Kalit so’zlar: jabrlanuvchi, fuqarolik da’vogari, jinoyat protsessi, fuqarolik protsessi, ma’naviy zarar, mulkiy zarar, tovon to’lash, O’zbekiston Respublikasi, jabrlanuvchilarni himoya qilish.

Аннотация. В статье анализируется правовая природа понятия «потерпевший» в уголовно-процессуальном и гражданском (гражданско-процессуальном) законодательстве Республики Узбекистан, а также фундаментальные различия и институциональные разрывы между этими двумя отраслями. Автор впервые системно показывает несоответствие между статусом потерпевшего в уголовном процессе и статусом истца в гражданском процессе — в частности, отсутствие в гражданском законодательстве самостоятельного понятия «потерпевший» как процессуальной категории. Проанализированы научные взгляды узбекских правоведов Г.А. Абдумажидова, Б.А. Саидова, М.Х. Рустамбаева, Г.З. Тулагановой в сопоставлении с позициями международных и российских процессуалистов. На примере уголовного дела «Док-1 Макс» показан разрыв между признанным судом правом потерпевшего на возмещение вреда и его фактическим исполнением. Автором предложена концепция единого межотраслевого статуса потерпевшего и модель государственного компенсационного фонда.
Ключевые слова: потерпевший, гражданский истец, уголовный процесс, гражданский процесс, моральный вред, имущественный вред, возмещение вреда, Республика Узбекистан, защита потерпевших.

Abstract. The article examines the legal nature of the concept of “victim” in the criminal-procedural and civil (civil-procedural) legislation of the Republic of Uzbekistan, and the fundamental

differences and institutional gaps between the two branches. The author demonstrates, for the first time systematically, the mismatch between the victim's status in criminal proceedings and the plaintiff's status in civil proceedings — in particular, the absence of an independent procedural category of "victim" in civil legislation. The scholarly views of Uzbek jurists G.A. Abdumajidov, B.A. Saidov, M.Kh. Rustambayev and G.Z. Tulaganova are analysed against international and Russian procedural scholarship. The "Doc-1 Max" criminal case illustrates the gap between a court-recognised right to compensation and its actual enforcement. The author proposes a unified cross-sectoral victim status concept and a state compensation fund model.

Keywords: victim, civil claimant, criminal procedure, civil procedure, moral harm, property harm, compensation, Republic of Uzbekistan, victim protection.

KIRISH

Jabrlanuvchi — huquqiy tizimning eng ko'p unutiladigan ishtirokchisi. Har yili minglab fuqarolar turli xil huquqbuzarliklar, jumladan firibgarlik kabi keng tarqalgan jinoyatlar natijasida zarar ko'radi [49, 50]. Jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etilganda davlatning e'tibori odatda ayblanuvchiga, uning huquqlariga, himoya kafolatlariga qaratiladi — bu, albatta, adolatli sud muhokamasi tamoyilining tabiiy natijasidir. Biroq shu jarayonda ziyon ko'rgan, ya'ni jinoyat yoki huquqqa xilof harakat natijasida jismoniy, mulkiy yoki ma'naviy zarar ko'rgan shaxsning huquqiy maqomi ko'pincha ikkinchi darajali masala sifatida qoladi. O'zbekiston Respublikasida bu muammo ayniqsa o'ziga xos ko'rinishga ega: mamlakat huquq tizimida "jabrlanuvchi" tushunchasi faqat jinoyat-protsessual qonunchilikda mustaqil institut sifatida shakllangan, fuqarolik va fuqarolik-protsessual qonunchilikda esa bunday maxsus maqom umuman mavjud emas — u yerda faqat umumiy "da'vogar" (zarar ko'rgan har qanday shaxs, jumladan yuridik shaxs) tushunchasi ishlatiladi [1, 2].

Ushbu tarmoqlararo assimetriya sof nazariy masala emas. U amalda jiddiy oqibatlarga olib keladi: jinoyat protsessida jabrlanuvchi deb topilgan, sudning ayblov hukmi bilan unga tovon to'lash huquqi tan olingan shaxs, keyingi bosqichda — ya'ni ushbu tovonni amalda undirish bosqichida — endi oddiy fuqarolik-ijro qonunchiligi doirasida, hech qanday imtiyozli maqomga ega bo'lmagan holda qoladi. 2025-yil oktyabr oyida ommaviy AKT vositalarida keng yoritilgan "Dok-1 Maks" jinoyat ishi bo'yicha voqealar buni yaqqol ko'rsatadi: sud hukmi bilan farzandlari vafot etgan har bir jabrlanuvchiga 1 milliard so'mdan moddiy va ma'naviy zarar to'lanishi belgilangan bo'lsa-da, hukm chiqarilganidan keyin ancha vaqt o'tgach ham bu mablag'larning katta qismi to'lanmay qolgan [45]. Jabrlanuvchi ota-onalardan biri Prezidentga bevosita murojaat qilib, Konstitutsiyaning 55-moddasiga asoslanib, davlatdan zararni qoplashni talab qilishga majbur bo'lgan [45]. Advokat Xurshidabonu Nasreddinova to'g'ri ta'kidlaganidek, davlat darajasida jabrlanuvchilarga to'lovlarni tezkor kafolatlaydigan mexanizm — masalan, kompensatsiya jamg'armasi — bo'lmasa, undirish faqat individual ijroga bog'liq bo'lib qoladi, bu esa yillar davomida to'lanmay qolishga olib kelishi mumkin [45].

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, O'zbekiston yuridik fanida jabrlanuvchi maqomi odatda faqat jinoyat-protsessual nuqtai nazardan, tarmoq ichida tadqiq qilinadi [3, 4, 5]. Fuqarolik-huquqiy tomon — ya'ni zarar ko'rgan shaxsning fuqarolik-huquqiy va fuqarolik-protsessual maqomi — bilan tizimli qiyoslash amalda deyarli uchramaydi. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga, ikki tarmoq o'rtasidagi normativ va institutsional tafovutlarni ochib berishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi — O'zbekiston Respublikasi jinoyat va fuqarolik qonunchiligida jabrlanuvchi (zarar ko'rgan shaxs) huquqiy maqomini qiyosiy tahlil qilish, ikki tarmoq o'rtasidagi tafovutlarning sabablarini aniqlash, xalqaro va qiyosiy-huquqiy tajribani hisobga olgan holda amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari: 1) jabrlanuvchi institutining tarixiy-huquqiy rivojlanish bosqichlarini ochib berish; 2) amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilikda jabrlanuvchi maqomini tahlil qilish; 3) fuqarolik va fuqarolik-protsessual qonunchilikda tegishli institutning yo'qligi yoki qisman mavjudligini ko'rsatish; 4) o'zbek huquqshunoslari o'rtasidagi ilmiy polemikani taqdim etish; 5) xalqaro standartlar va Rossiya Federatsiyasi tajribasi bilan qiyoslash; 6) real sud amaliyoti misolida muammoning amaliy ko'rinishini tahlil qilish; 7) amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi. Ishda formal-yuridik, tarixiy-huquqiy, qiyosiy-huquqiy, sistemali-tarkibiy tahlil metodlaridan hamda keys-stadi yondashuvidan foydalanilgan. Empirik asos sifatida O'zbekiston Respublikasining amaldagi kodekslari (Jinoyat-protsessual, Fuqarolik, Fuqarolik-protsessual), Oliy sud Plenumi qarorlari, prezident farmonlari, shuningdek G'.A. Abdumajidov, B.A. Saidov, M.X. Rustamboyev kabi milliy huquqshunoslarning ilmiy ishlari, Sudyalar oliy kengashi tahliliy materiallari va OAV orqali yoritilgan real sud amaliyoti misollari xizmat qildi.

1. JABRLANUVCHI INSTITUTINING TARIXIY-HUQUQIY RIVOJLANISHI

Jinoyat protsessida jabrlanuvchining huquqiy maqomini belgilashga oid ilk normalar 1917-yil 7-dekabrda e'lon qilingan "Sudlar to'g'risida"gi dekretda o'z aksini topgan edi [3]. Shu davrdan boshlab, jabrlanuvchining protsessual maqomiga oid normalarning shakllanish tarixi davlatning jinoiy ta'qibni monopollashtirish jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib kelgan: jamoat manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilish institutining kuchayishi bilan bir vaqtda jabrlanuvchining shaxsiy huquqiy vakolatlari muttasil qisqarib borgan [3, 6]. Xususan, RSFSR Jinoyat-protsessual kodeksi normalariga ko'ra, jabrlanuvchining shikoyati endilikda jinoyat ishini qo'zg'atish uchun asos emas, balki oddiy murojaat sifatida ko'rib chiqiladigan bo'lib qoldi [6].

Muallif sifatida shuni ta'kidlash lozimki, aynan shu tarixiy meros bugungi kunda ham o'z izini qoldirgan: O'zbekiston jinoyat-protsessual qonunchiligi jabrlanuvchini davlat ayblovining "yordamchi ishtirokchisi" sifatida ko'rish an'anasini katta darajada saqlab qolgan, holbuki zamonaviy huquqiy tafakkur jabrlanuvchini protsessning to'liq huquqli, mustaqil tarafi sifatida talqin qilishga qarab siljimoqda [7, 8].

1994-yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat va Jinoyat-protsessual kodekslari shaxsni jinoiy tajovuzlardan samarali muhofaza qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklari hamda jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish uchun huquqiy poydevor yaratdi [9]. 2018-yil 14-maydagi PQ-3723-son Prezident qarori bilan jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini tubdan takomillashtirish bo'yicha kontseptsiya tasdiqlandi, unda jinoyat protsessida shaxs huquq va erkinliklari kafolatlarini ishonchli ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish alohida vazifa sifatida belgilandi [9]. 2017-yildagi PF-4947-son Harakatlar strategiyasi doirasida esa "Jabrlanuvchi, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi va "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi [10, 11]. Prezident Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasida ta'kidlaganidek, o'tgan uch yil ichida jabrlanuvchilar, guvohlar va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish tizimi yaratildi [11].

Bu — muallif nazarida — muhim, ammo yetarli bo'lmagan qadam edi, chunki islohot faqat jinoyat-protsessual tarmoq doirasida amalga oshirildi, fuqarolik-huquqiy tarmoqdagi tegishli institut esa deyarli o'zgarishsiz qoldi.

2. AMALDAGI JINOYAT-PROTSESSUAL QONUNCHILIKDA JABRLANUVCHI MAQOMI

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 55-moddasiga muvofiq, jinoyat natijasida jismoniy, mulkiy yoki ma'naviy zarar ko'rgan shaxs tergovchining yoki sudning tegishli qarori bilan jabrlanuvchi deb topiladi [12, 13]. Kodeksning 16-moddasida mustahkamlangan tortishuv tamoyiliga ko'ra, jabrlanuvchi davlat va jamoat ayblovchisi, sudlanuvchi (ayblanuvchi), himoyachi, fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgar qatorida protsessning teng huquqli tarafi sifatida ishtirok etadi: dalillar taqdim etish, ularni tekshirishda qatnashish, iltimosnoma bilan murojaat qilish huquqlariga ega [13, 14].

Kodeksning 18-moddasiga ko'ra, jinoyat ishini yuritish uchun mas'ul barcha davlat organlari va mansabdor shaxslar jinoyat protsessida qatnashayotgan fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishlari shart [14]. Bu norma, xalqaro ekspertlar tomonidan ham ta'kidlanganidek, adolatli sud muhokamasiga oid xalqaro standartlarning milliy qonunchilikka integratsiyalashuvi jarayonining bir qismidir [43]. Jabrlanuvchining shikoyatiga asosan jinoyat ishi qo'zg'atish (325-modda), jabrlanuvchining sud majlisiga kelmasligi oqibatlari (411-modda), hukm (ajrim) ustidan apellyatsiya, kassatsiya va nazorat tartibida shikoyat berish huquqi (61-modda) kabi normalar jabrlanuvchi maqomining nisbatan keng ekanligini ko'rsatadi [14, 15, 41].

Shu bilan birga, 75-modda jabrlanuvchilarga va ularning vakillariga, guvohlarga, ekspertlarga sarf-xarajatlarini to'lash tartibini nazarda tutadi — bu amaliy jihatdan muhim, ammo jabrlanuvchining asosiy manfaati, ya'ni unga yetkazilgan zararni to'liq qoplash masalasini hal qilmaydi [16]. Aynan shu yerda jinoyat va fuqarolik huquqi o'rtasidagi bog'lanish nuqtasi — fuqaroviy da'vo instituti — muhim ahamiyat kasb etadi: Jinoyat-protsessual kodeksining 86-moddasiga ko'ra, jinoyat natijasida mulkiy zarar ko'rgan jabrlanuvchi bir vaqtning o'zida fuqaroviy da'vogar maqomiga ham ega bo'lishi mumkin [17, 18].

Biroq muallif sifatida alohida ta'kidlamoqchimanki, bu ikki maqom — jabrlanuvchi va fuqaroviy da'vogar — huquqiy jihatdan farqlanadi va bu farq amaliyotda jiddiy muammolarga sabab bo'ladi. Xususan, ilmiy adabiyotda to'g'ri ko'rsatilganidek, agar shaxs fuqaroviy da'vogar sifatida rasman e'tirof etilmagan bo'lsa, u sud qarorlari ustidan shikoyat qilish huquqiga ega bo'lmaydi — garchi u jinoyat natijasida bevosita jabrlanuvchi bo'lsa ham [19]. Bundan tashqari, agar jinoyat ishi Jinoyat-protsessual kodeksining 84-moddasi birinchi qismining 1–3, 8-bandlarida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha (masalan, javobgarlikka tortish muddati o'tganligi sababli) tugatilsa, jabrlanuvchi yoki fuqaroviy da'vogarning mulkiy huquqlari amalda himoyasiz qolib ketadi: qonun ularga faqat fuqarolik sudiga alohida murojaat qilish huquqini "tushuntirib o'tish" bilan chegaralanadi [20]. Bu, mohiyatan, jabrlanuvchini yana bir marta — endi fuqarolik protsessi doirasida — butun isbotlash yukini yangidan ko'tarishga majbur qiladi.

3. FUQAROLIK VA FUQAROLIK-PROTSESSUAL QONUNCHILIKDA MOS INSTITUTNING YO'QLIGI

Ushbu bo'lim maqolaning markaziy tezisini — ikki tarmoq o'rtasidagi tub assimetriyani — asoslaydi.

O’zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksining (2018-yil 22-yanvardagi O’RQ-460-son) 39-modda va undan keyingi moddalariga ko’ra, fuqarolik ishlarida ishtirok etuvchi shaxslar orasida faqat “da’vogar” va “javobgar” tushunchalari mustahkamlangan: da’vogar — bu o’zining buzilgan yoki nizolashilayotgan huquqlari yoxud qonun bilan qo’riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish maqsadida sudga murojaat etgan shaxs [21, 22]. Kodeksda “jabrlanuvchi” tushunchasi umuman qo’llanilmaydi — bu atama faqat jinoyat tufayli yetkazilgan zararlar to’g’risidagi fuqarolik ishining sudlovga tegishliligini belgilovchi bir necha moddalarda, jinoyat protsessidan “meros” sifatida uchraydi [23].

Bu, muallif nazarida, tasodifiy emas, balki fuqarolik huquqining tabiatidan kelib chiqadigan mantiqiy natija: fuqarolik huquqi tarafлapning tengligi va diapozitivlik tamoyillariga asoslanadi, unda “jabrlanuvchi” kabi imtiyozli, davlat tomonidan himoyalangan maqom tushunchasi tabiiy emas. Biroq bu nazariy izchillik amaliy narxga ega: agar shaxs jinoyat protsessida jabrlanuvchi deb topilgan bo’lsa-yu, keyinchalik o’z huquqini fuqarolik tartibida (masalan, jinoyat ishi tugatilgani sababli yoki qo’shimcha zararni undirish uchun) himoya qilishga majbur bo’lsa, u fuqarolik protsessida hech qanday maxsus imtiyoz yoki yengillikka ega bo’lmagan oddiy da’vogarga aylanadi — garchi uning “jabrlanuvchi” sifatidagi maqomi jinoyat ishida allaqachon rasman tasdiqlangan bo’lsa ham.

O’zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 15-moddasiga ko’ra, davlat organlari va fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlari tomonidan yetkazilgan zarar to’lanishi shart [24]. Kodeksning 999-moddasiga muvofiq, faoliyati atrofdagilarga oshiqcha xavf tug’diruvchi yuridik shaxs va fuqarolar (transport tashkilotlari, sanoat korxonalari va boshqalar) jabrlanuvchiga (fuqarovий da’vogarga) yetkazilgan mulkiy ziyonni, agar bartaraf qilib bo’lmaydigan kuch yoki jabrlanuvchining qasddan qilgan harakati natijasida yuzaga kelganini isbotlay olmasalar, to’lashlari shart [25]. Kodeksning 1021–1022-moddalari esa ma’naviy zararni pul shaklida qoplash institutini nazarda tutadi: zarar fuqaroning hayoti va sog’lig’iga oshiqcha xavf manbai tomonidan yetkazilgan bo’lsa, shaxsga nisbatan qonunga xilof tarzda jinoiy javobgarlikka tortish, hukm chiqarish yoki qamoqqa olish qo’llanilgan bo’lsa, ma’naviy zarar uni yetkazuvchining aybidan qat’i nazar qoplanadi [26, 27].

Sudyalar Oliy kengashi tomonidan tayyorlangan tahliliy materialda to’g’ri ta’kidlanganidek, ma’naviy zararni qoplash instituti mamlakatimiz mustaqilligidan so’ng fuqarolik qonunchiligiga kiritilgan bo’lib, unga qadar qonun ma’naviy zararni undirishni umuman ko’zda tutmagan edi — buning sababi sifatida “fuqaroning shaxsi shu darajada yuksak hisoblanganki, unga yetkazilgan ma’naviy zararni pul bilan baholash mumkin emas” degan sovet davri mafkuraviy asosi ko’rsatilgan [28]. Qiziqarli jihati shundaki, hatto tijorat-huquqiy sohada — masalan, “Iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish to’g’risida”gi Qonunda — zarar ko’rgan shaxsga nisbatan “iste’molchi” atamasi ishlatiladi, “jabrlanuvchi” emas, garchi mohiyatan bu ham fuqarolik-huquqiy jabr ko’rish holati bo’lsa-da [44]. Muallif sifatida shuni qo’shimcha qilish lozimki, bu tarixiy asos bugungi kunda ham institutning amaliy rivojlanishiga to’sqinlik qilishda davom etmoqda: Oliy sud Plenumining 2000-yil 28-apreldagi 7-son qarorida ma’naviy zararni qoplash tartibi tushuntirilgan bo’lsa-da, uning miqdorini aniqlashning aniq mezonlari hozirgacha ishlab chiqilmagan, bu esa sud amaliyotida katta tafovutlarga olib kelmoqda [29].

4. ILMIY POLEMIKA: JABRLANUVCHI MAQOMINING NAZARIYASI

Bir guruh o’zbek protsessualistlari, jumladan tarixiy tadqiqotlarda tahlil qilingan sovet davri huquqshunoslari an’anasini davom ettirib, jabrlanuvchini birinchi navbatda davlat ayblovini qo’llab-quvvatlovchi, ammo mustaqil bo’lmagan ishtirokchi sifatida ko’radilar: ularning fikricha, jinoyat

protsessining asosiy vazifasi jamoat manfaatlarini himoya qilish bo'lib, jabrlanuvchining shaxsiy manfaati bu vazifaga bo'ysunishi kerak [6]. Bu yondashuv, xususiy ayblov tartibida ko'riladigan ishlar bo'yicha jabrlanuvchining huquq va qonuniy manfaatlarini faqat o'zi tomonidan himoya qilinishi uning buzilgan huquqlarini tiklash uchun yetarli emasligi haqidagi olimlar fikrida ham o'z aksini topgan [6].

Bunga qarshi, G'.A. Abdumajidov va B. Salomovlarning shaxsiy manfaatga ega bo'lgan ishtirokchilarning himoya huquqi bilan ta'minlanishini takomillashtirish yo'nalishlari xususidagi tadqiqotlari, shuningdek Z.F. Inog'omjonovaning tergovchi, prokuror va sudning harakatsizligi ustidan shikoyat berish asoslarini o'rgangan tadqiqoti jabrlanuvchini, ayblanuvchi va sudlanuvchi kabi, protsessning to'liq huquqli, mustaqil tarafi sifatida ko'rish zaruratini asoslaydi [30, 31]. B.A. Saidov va A.Sh. Umarxonovning "Jinoyat protsessi printsiplari" nomli o'quv qo'llanmasida tortishuv tamoyili jinoyat protsessining markaziy, asosiy printsiplaridan biri sifatida tahlil qilinib, bu printsipning to'liq amalga oshirilishi barcha manfaatdor ishtirokchilar — jumladan jabrlanuvchi — uchun teng protsessual imkoniyatlarni talab qilishi ko'rsatib berilgan [32]. Jinoyat huquqi nazariyasida ham, M.X. Rustamboyev ta'kidlaganidek, jinoyat tarkibining ob'ektiv tomonini tavsiflashda aynan zarar ko'rgan shaxsga yetkazilgan oqibatning xarakteri va og'irlik darajasi markaziy ahamiyat kasb etadi, bu esa jabrlanuvchi maqomining moddiy-huquqiy asosini tashkil qiladi [48].

Ushbu ikki yondashuvni tahlil qilar ekanman, men uchinchi, sintetik pozitsiyani taklif etmoqchiman. Muammo faqat jinoyat protsessi ichida "jabrlanuvchi qanchalik mustaqil bo'lishi kerak" degan savolda emas — bu savol, albatta, muhim, va men bu borada Abdumajidov va Saidovning mustaqil-tomon kontseptsiyasini qo'llab-quvvatlayman. Biroq bundan-da chuqurroq muammo shundaki, **"jabrlanuvchi" tushunchasi umuman huquq tizimining faqat bir tarmog'iga — jinoyat protsessiga — tegishli bo'lib qolmoqda**, holbuki real hayotda zarar ko'rgan shaxsning huquqiy yo'li jinoyat protsessi bilan tugamaydi: u muqarrar ravishda fuqarolik-ijro bosqichiga o'tadi, u yerda esa "jabrlanuvchi" endi yo'qoladi va oddiy "kreditor" yoki "undiruvchi"ga aylanadi. Aynan shu **tarmoqlararo uzilish** — nazariy bahsdan ko'ra — amaliy adolatsizlikning asosiy manbai hisoblanadi, buni keyingi bo'limda ko'rsatilgan real keys yaqqol tasdiqlaydi.

5. QIYOSIY-HUQUQIY TAHLIL: XALQARO STANDARTLAR VA ROSSIYA FEDERATSIYASI TAJRIBASI

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1985-yil 29-noyabrdagi 40/34-son "Jinoyat va hokimiyatni suiiste'mol qilish qurbonlari uchun adolat asosiy printsiplari to'g'risida"gi Deklaratsiyasi jabrlanuvchi tushunchasini ancha keng, tarmoqlararo tarzda ta'riflaydi: unga ko'ra, "qurbon" — bu harakat yoki harakatsizlik natijasida jismoniy yoki ruhiy zarar, hissiy azob, moddiy yo'qotish yoki asosiy huquqlarining sezilarli darajada buzilishiga duch kelgan shaxs bo'lib, bu holat milliy jinoyat qonunchiligi buzilganligini tan olishga bog'liq emas [33]. Ushbu ta'rif, mohiyatan, aynan O'zbekistonda yo'q bo'lgan — jinoyat va fuqarolik-huquqiy jabrni bir xil tushuncha ostida birlashtiruvchi — yondashuvni ilgari suradi.

Rossiya Federatsiyasi tajribasida ham shunga o'xshash muammo mavjud, ammo u boshqacha yo'l bilan qisman yechilgan: rossiyalik protsessualistlar "postradavshiy" (jabr ko'rgan) va "poterpevshiy" (rasman jabrlanuvchi deb tan olingan) tushunchalarini farqlaydilar — bunda birinchisi moddiy-huquqiy, ikkinchisi esa protsessual kategoriya hisoblanadi [34, 35, 40]. Rossiyalik olimlar ta'kidlaganidek, jabrlanuvchi (fizik shaxs) jinoyat protsessida bir vaqtning o'zida bir necha sifatda ishtirok etishi mumkin: jabrlanuvchining huquq va majburiyatlari sub'ekti sifatida, dalil manbai sifatida, xususiy

ayblov ishlarida — xususiy ayblovchi sifatida, fuqaroviy da'vo taqdim etganda esa — fuqaroviy da'vogar sifatida [36, 42]. Bu ko'p qatlamli tuzilma, garchi murakkab bo'lsa-da, jabrlanuvchiga o'z manfaatlarini himoya qilishning turli protsessual vositalaridan foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, hatto rossiyalik amaliyotchilar ham tan olganidek, agar jinoyat ishi bo'yicha fuqaroviy da'vo qo'yilmagan bo'lsa, sudlangan shaxsdan zararni undirish alohida fuqarolik tartibida amalga oshiriladi — bu esa jarayonni sezilarli darajada uzaytiradi [37, 38].

XIX asr oxiri rus protsessual fanida ham shunga oid dastlabki qarashlar mavjud edi: V.K. Sluchevskiy o'zining "Rus jinoyat protsessi darsligi"da (1910) jabrlanuvchi fuqaroviy da'vogar maqomiga ham ega bo'lgan holatlarni alohida tahlil qilgan [39] — bu shuni ko'rsatadiki, jabrlanuvchi va fuqaroviy da'vogar maqomlari o'rtasidagi murakkab nisbat yuz yildan ortiq vaqt davomida hal qilinmagan muammo bo'lib kelmoqda.

6. "DOK-1 MAKS" JINOYAT ISHI

2023-yilda O'zbekistonda "Dok-1 Maks" yo'tal shirinligi tarkibidagi zaharli moddalar tufayli bir necha o'nlab bolalarning halok bo'lishi va nogiron bo'lib qolishi bilan bog'liq jinoyat ishi — jabrlanuvchi maqomi bilan bog'liq tizimli muammoning eng yaqqol namunasidir.

Sud hukmiga ko'ra, farzandlari vafot etgan har bir jabrlanuvchiga 1 milliard so'mdan moddiy va ma'naviy zarar qoplanishi belgilangan [45]. Sudlanuvchilardan biri, Munira Kariyeva, 2,5 milliard so'm mablag'ni sud depozitiga o'tkazgan, biroq bu mablag' hukm chiqarilganidan keyin ham uzoq vaqt davomida jabrlanuvchilarga taqsimlanmay qolgan [45]. Sardor Kariyevning ko'chmas mulklari auktsion savdolariga chiqarilganiga bir yildan ortiq vaqt o'tgan bo'lsa-da, hatto ular to'liq sotilgan taqdirda ham yig'iladigan mablag' (8,2 milliard so'm) jabrlanuvchilarga ajratilgan kompensatsiyani to'liq qoplay olmasligi hisob-kitoblarda ko'rsatilgan [45]. Ishning boshqa qatnashchilaridan — 20 dan ortiq shaxs sudlangan bo'lsa-da — deyarli hech biri hali tovon puli to'lamagan [45]. Natijada jabrlanuvchi ota-onalardan biri OAV orqali bevosita davlat rahbariga murojaat qilib, Konstitutsiyaning 55-moddasiga asoslanib, davlatning o'zi zararni qoplashini so'rashga majbur bo'lgan [45].

Ushbu keys — muallif nazarida — 3-bo'limda ilgari surilgan tezisning eng aniq tasdig'idir: sud hukmi bilan jabrlanuvchi maqomi va tovon olish huquqi rasman tan olingan bo'lsa-da, bu huquqning amalda ijro etilishi endi butunlay boshqa — fuqarolik-ijro — tizimiga o'tkaziladi, unda jabrlanuvchiga hech qanday imtiyozli maqom berilmaydi. Advokat Xurshidabonu Nasreddinovaning fikricha, agar bunday holat bitta-ikkita ish bo'yicha kechiksa, bu ijro amaliyoti muammosi deb hisoblanishi mumkin; biroq o'nlab oilalar yillar davomida kompensatsiya kutayotgan bo'lsa, bu tizimli muammo va davlat siyosatining beparvoligidan dalolat beradi [45]. Muallif ushbu bahoga to'liq qo'shiladi va buni davlat kompensatsiya jamg'armasi yo'qligi bilan bevosita bog'liq deb hisoblaydi (bu masala 8-bo'limda batafsil ko'rib chiqiladi).

Shu bilan bir qatorda, 2026-yil 1-iyuldagi O'RQ-1156-son Qonun bilan zo'ravonlik qurbonlari — ayniqsa xotin-qizlar va bolalar — huquqiy himoyasini kuchaytirish yo'nalishida muhim qadam qo'yildi: Ijtimoiy himoya milliy agentligi tizimidagi tashkilotlarga jabrlanuvchilarning manfaatlarini ko'zlab davlat bojisiz sudlarga murojaat qilish va ularning nomidan vakillik qilish huquqi berildi [46]. Bu — muallif nazarida — aynan yuqorida tavsiflangan muammoni (fuqarolik protsessida jabrlanuvchining "yolg'iz qolishi"ni) hal qilishga qaratilgan to'g'ri yo'nalishdagi, ammo hozircha faqat tor toifadagi jabrlanuvchilarga taalluqli qisman yechim.

Jinoyat va fuqarolik qonunchiligi o'rtasidagi tavsiflangan uzilishning ijtimoiy narxi katta. Birinchidan, u jabrlanuvchida davlat tizimiga nisbatan ishonchsizlik hissini kuchaytiradi: jinoyat protsessida "himoyalangan" his qilgan shaxs fuqarolik-ijro bosqichida o'zini yana bir marta yolg'iz, hech qanday imtiyozsiz da'vogar sifatida his qiladi. Ikkinchidan, bu holat maxsus himoyaga muhtoj toifalar — masalan, bolalari halok bo'lgan yoki jarohat olgan ota-onalar, zo'ravonlik qurbonlari — uchun ayniqsa og'ir oqibatlarga olib keladi, chunki ularning moliyaviy va hissiy resurslari uzoq muddatli fuqarolik-ijro jarayonini mustaqil olib borish uchun ko'pincha yetarli emas [45]. Uchinchidan, tizimli ma'noda, tovon to'lash mexanizmining ishonchsizligi jinoyat javobgarligining oldini olish (preventsiya) funksiyasini ham zaiflashtiradi: agar aybdor shaxs zararni real to'lashga majbur qilinmasa, jazoning tiklovchi-tarbiyaviy ta'siri pasayadi.

Yuqoridagi tahlil asosida men quyidagi chora-tadbirlar majmuasini taklif etaman.

1) Yagona, tarmoqlararo "jabrlanuvchi" maqomi kontseptsiyasini joriy etish. Fuqarolik-protsessual kodeksga jinoyat natijasida zarar ko'rgan va tegishli jinoyat ishida rasman jabrlanuvchi deb topilgan shaxs uchun maxsus protsessual maqom (masalan, "jinoyat oqibatida zarar ko'rgan da'vogar") kiritish taklif etiladi. Bu maqom quyidagi imtiyozlarni o'z ichiga olishi kerak: davlat bojidan ozod qilish (bu allaqachon zo'ravonlik qurbonlari uchun qisman joriy etilgan [46]), soddalashtirilgan isbotlash tartibi (jinoyat ishidagi ayblov hukmi fuqarolik ishida zararning mavjudligini va uning miqdorini isbotlashning muhim dalili sifatida avtomatik tan olinishi), va davlat tomonidan bepul yuridik yordam.

2) Davlat kompensatsiya jamg'armasini tashkil etish. "Dok-1 Maks" keysi ko'rsatganidek, sudlanuvchining mol-mulki yetarli bo'lmagan yoki ijro cho'zilib ketayotgan hollarda jabrlanuvchi yillar davomida tovon ololmay qoladi [45]. Muallif og'ir jinoyatlar (hayotga va sog'liqqa qarshi jinoyatlar, ayniqsa bolalar ishtirokidagi) natijasida jabr ko'rganlar uchun davlat byudjeti hisobidan dastlabki (avans) kompensatsiya to'lash, so'ngra davlatning aybdor shaxsga nisbatan regress tartibida talab qo'yish mexanizmini joriy etishni taklif etadi. Bunday model BMTning 1985-yilgi Deklaratsiyasida tavsiya etilgan tamoyillarga to'liq mos keladi [33].

3) Jinoyat ishi tugatilganda mulkiy huquqlarni himoya qilish mexanizmini kuchaytirish. Jinoyat-protsessual kodeksning 84-moddasi asosida ish tugatilganda jabrlanuvchi yoki fuqarovий da'vogarning mulkiy huquqlari amaldagi tartibda yetarlicha himoyalanmaydi [20]. Muallif bunday hollarda jabrlanuvchiga fuqarolik sudiga alohida murojaat qilish huquqini "tushuntirib o'tish" bilan cheklanmay, balki jinoyat ishi materiallarini avtomatik ravishda fuqarolik sudiga tegishli dalil sifatida yo'naltirish tartibini joriy etishni taklif etadi.

4) Ma'naviy zararni qoplash miqdorini aniqlashning aniq mezonlarini ishlab chiqish. Sudyalar Oliy kengashi tomonidan qayd etilganidek, ma'naviy zarar miqdorini belgilashda sud amaliyoti izchil emas [28, 29]. Bu yo'nalishda davom etayotgan qonunchilik islohotlari — jumladan jabrlanuvchilarga ma'naviy zararni qoplash mexanizmlarini rivojlantirish va qo'shimcha kompensatsiya vositalarini joriy etish bo'yicha reja qilinayotgan o'zgarishlar [47] — to'g'ri yo'nalishda, ammo ular turli toifadagi zararlar (hayotni yo'qotish, sog'liqqa jiddiy zarar, qadr-qimmatni kamsitish) bo'yicha bazaviy hisoblash miqdoriga bog'liq minimal va maksimal chegaralarni belgilovchi aniq metodik ko'rsatmalar bilan to'ldirilishi kerak; bunday ko'rsatmalarni Oliy sud Plenumi qarori orqali qabul qilish tavsiya etiladi.

5) Jabrlanuvchi va fuqarovий da'vogar maqomlarini protsessual jihatdan uyg'unlashtirish. Ilmiy adabiyotda ko'rsatilganidek, fuqarovий da'vogar sifatida e'tirof etilmagan jabrlanuvchilar sud

qarorlari ustidan shikoyat qilish huquqiga ega emas [19]. Muallif taklifiga ko'ra, har bir jabrlanuvchi, alohida arizasiz, avtomatik ravishda fuqarovий da'vogar huquqlariga (kamida shikoyat qilish huquqiga) ega bo'lishi kerak, chunki hozirgi tartib shaxsning huquqiy savodxonligiga bog'liq bo'lib qolmoqda, bu esa tenglik tamoyiliga zid.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida jabrlanuvchi instituti tarixiy jihatdan faqat jinoyat-protsessual tarmoq doirasida rivojlangan, fuqarolik va fuqarolik-protsessual qonunchilikda esa mustaqil "jabrlanuvchi" tushunchasi mavjud emas — bu yerda faqat umumiy "da'vogar" kategoriyasi ishlatiladi. Ushbu tarmoqlararo assimetriya nazariy jihatdan fuqarolik huquqining diapozitivlik tabiatidan kelib chiqadigan bo'lsa-da, amalda jiddiy adolatsizlikka olib keladi: jinoyat protsessida rasman tan olingan jabrlanuvchi maqomi va tovon olish huquqi fuqarolik-ijro bosqichida o'z kuchini yo'qotadi.

O'zbek huquqshunoslari orasidagi ilmiy polemika ko'rsatganidek ("davlat ayblovi yordamchisi" nazariyasi va "mustaqil protsessual tomon" nazariyasi o'rtasidagi bahs), jabrlanuvchi maqomini mustahkamlash yo'nalishida ijobiy tendensiya mavjud, biroq bu tendensiya hali fuqarolik-huquqiy tarmoqqa yetarlicha ta'sir ko'rsatmagan. "Dok-1 Maks" jinoyat ishi misolida ko'rsatilganidek, davlat kompensatsiya mexanizmining yo'qligi jabrlanuvchilarni yillar davomida adolatsizlik holatida qoldirishi mumkin.

Muallifning asosiy tezisi shundan iboratki, jabrlanuvchi huquqlarini samarali himoya qilish faqat jinoyat-protsessual islohotlar bilan cheklanib qolmasligi, balki jinoyat va fuqarolik huquqi o'rtasidagi institutsional uzilishni bartaraf etuvchi, yagona, tarmoqlararo yondashuvni talab qiladi. Davlat kompensatsiya jamg'armasi, yagona protsessual maqom va aniq mezonlarga asoslangan ma'naviy zarar hisob-kitobi tizimini joriy etish — bu yo'ldagi eng muhim qadamlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси (ЎзР 22.01.2018 й. ЎРҚ-460-сон Қонуни билан тасдиқланган), 39–44-моддалар // lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси (биринчи қисм), 21.12.1995 // lex.uz.
3. Мадиева Д. Жиноят процессида тортишув принципини таъминлаш масалалари: диссертация материаллари // Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, proacademy.uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси. Жиноят процессида жабрланувчининг ҳуқуқий мақомини такомиллаштириш: илмий тадқиқот материаллари // proacademy.uz.
5. Иноғомжонова З.Ф. Жиноят процессида манфаатдор иштирокчиларнинг терговчи, прокурор ва суднинг ҳаракатсизлиги устидан шикоят бериш ҳуқуқи: диссертация автореферати // api.unilibrary.uz.
6. Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси. Жиноят процессида жабрланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш тарихи (РСФСР ЖПК тажрибаси таҳлили) // proacademy.uz.
7. Чарыев М. Функции судебной власти // Российский судья. — 2002. — №3. — Б. 11.
8. Абдумажидов Ғ.А. Конституция ва суд мустақиллиги – адолат гарови // Давлат ва ҳуқуқ.

9. ПҚ-3723-сон, 14.05.2018. Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида // lex.uz.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони. Ҳаракатлар стратегияси // lex.uz.
11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2019 // president.uz/uz/3119.
12. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси, 22.09.1994 (амалдаги таҳрир), 55-модда // lex.uz/docs/111460.
13. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси, 16-модда (тортишув принципи) // lex.uz/acts/111460.
14. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси, 18, 25, 26-моддалар // het.uz.
15. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси, 61, 325, 411-моддалар // nrm.uz.
16. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси, 75-модда // lex.uz/docs/111460.
17. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси, 86-модда (фуқаровий даъвогар таърифи) // proacademy.uz.
18. Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси. Жабрланувчининг фуқаровий даъвогар мақомига эга бўлиши тарихи ва амалиёти // proacademy.uz.
19. Тўлаганова Г.З. Жиноят процессида ҳимоячининг иштироки: ўқув қўлланма / проф. Ғ.А. Абдумажидов таҳрири остида. — Т.: ТДЮИ, 2007.
20. АЙБЛИЛИК ТЎҒРИСИДАГИ МАСАЛАНИ ҲАЛ ҚИЛМАЙ ТУРИБ ЖИНОЯТ ИШИНИ ТУГАТИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ // ResearchGate, 2020.
21. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси, 39–40-моддалар (даъвогар ва жавобгар таърифи) // lex.uz/acts/186105.
22. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси, 22.01.2018 // lex.uz/docs/3517337.
23. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. Жиноят туфайли етказилган зарарлар тўғрисидаги фуқаролик ишининг судловга тегишлилиги (6-боб) // lex.uz/docs/3517337.
24. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, 15-модда // het.uz.
25. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, 999-модда // lex.uz/acts/3115385.
26. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, 1021–1022-моддалар // yurxizmat.uz/uz/document/431.
27. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, 989-модда // lex.uz/docs/1449509.
28. Судьялар Олий кенгаши. Маънавий зарарни қоплаш: қонунчилик ва амалиётдаги муаммолар таҳлили // sudyalaroliykengashi.uz.
29. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги 7-сон қарори. Маънавий зарарни қоплаш ҳақидаги қонунларни қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида // lex.uz/acts/1449509.
30. Абдумажидов Ғ.А., Саломов Б. Шахсий манфаатга эга бўлган иштирокчиларнинг ҳимоя ҳуқуқи билан таъминланишини такомиллаштириш йўналишлари: илмий мақолалар // ТДЮИ нашрлари.

31. Иноғомжонова З.Ф. Айбланувчи, гумон қилинувчи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар ва фуқаровий жавобгарнинг терговчи, прокурор ва суднинг ҳаракатсизлиги устидан шикоят бериш асослари // api.unilibrary.uz.
32. Саидов Б.А., Умархонов А.Ш. Жиноят процесси принциплари: ўқув қўлланма. — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2010. — 192 б.
33. United Nations General Assembly. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, Resolution 40/34, 29 November 1985.
34. Пострадавший потерпевший, или необходимость закрепления процессуального статуса пострадавшего // femida-science.ru.
35. Потерпевший или истец, в чем разница? Комментарии адвоката // poterpevshim.ru.
36. Процессуальное положение потерпевшего, частного обвинителя и гражданского истца // studfile.net.
37. Гражданский иск в уголовном процессе // Портал мировой юстиции Оренбургской области, dz3.kodms.ru.
38. Понятие потерпевшего и его процессуально-правовой статус по действующему Уголовно-процессуальному законодательству Российской Федерации // КиберЛенинка, cyberleninka.ru.
39. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. Судоустройство – судопроизводство. 3-е изд. — СПб., 1910. — С. 493 (проакадеми.uz орқали келтирилган).
40. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.В. Мозякова. — М.: Экзамен, 2002 (Тошкент давлат юридик институти адвокатлик амалиёти қўлланмасида келтирилган).
41. Трунов И.Л. Обжалование действий и решений суда и должностных лиц в уголовном судопроизводстве // Адвокат. — 2004. — №2.
42. Потерпевший и частный обвинитель в уголовном судопроизводстве // КиберЛенинка, cyberleninka.ru.
43. ҲУҚУҚШУНОСЛАР УЧУН АМАЛИЙ ҚЎЛЛАНМА: СУД ИШИНИ АДОЛАТЛИ КЎРИБ ЧИҚИШГА ОИД ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР ВА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. — Женева, 2011 (ICJ) // icj.org.
44. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида: Ўзбекистон Республикасининг 26.04.1996 йилдаги 221-I-сон Қонуни, 22-модда // lex.uz/acts/4704.
45. «Док-1 Макс иши» сабаб фарзанди жабрланган ота-оналар Шавкат Мирзиёевга мурожаат қилди // Gazeta.uz, 28.10.2025.
46. Зўравонликдан жабр кўрган болалар ва аёлларни ҳимоя қилиш кучайтирилмоқда: ЎРҚ-1156-сон Қонун, 01.07.2026 // NORMA.UZ.
47. Маъмурий қонунчилик янгиланади: жабрланувчиларга маънавий зарарни қоплаш механизмларини ривожлантириш тўғрисида // NORMA.UZ.
48. Рустамбоев М.Х. Жиноят ҳуқуқи: дарслик. — Тошкент: ILM ZIYO, 2006.
49. Ўзбекистон энг хавфсиз мамлакатлар рейтингида 25-ўринни эгаллади (жиноятчилик даражаси индекси, Numbeo) // Gazeta.uz, 17.07.2025.
50. Firibgarlik jinoyati sodir etganlar soni bo’yicha statistik ma’lumotlar // O’zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo’mitasi, api.siat.stat.uz.